

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU
25-26 EYLÜL 2014 TOKAT
BİLDİRİLER

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR

TOKAT-2015

Tokat Yöresi Halk İnançlarında Basmak-Basılmak ve Kuş Yenilmesi/Yenmesi

Yaşar KALAFAT*

Şevket Kaan GÜNDOĞDU**

Özet

Basmak-Basılmak, halk inançlarında korunmak ve kurtarılmak kapsamındaki inançlardandır. Halk inançlarında, Eski Türk İnanç Sistemi'nden günümüze kadar devam eden İye/Sahip inanç anlayışında basmak-basılmak inancının da yeri vardır. Buna göre İnsan, bitki, hayvan ve cansız olarak bilinenlerin de sahipleri, iyeleri basabilirler. Basılmış olan hastalanır ve basılmaktan korunmak ve kurtulmak için inanç içerikli bir takım uygulamalar yapılır.

Basmak-Basılmak içerikli inançları Tokat halk kültüründen de izleyebiliyoruz. Mesela, kırkı çıkmamış bebekler veya kırklı gelinler, kırk baskını yaşayabilirler. Cenazeler bilhassa kırklı bebekleri basabilir. Keza henüz kesimi yapılmış hayvanın eti de kırklı insanları basabilir. Kırklı bebeğin kırkı ile kırklı herhangi bir hayvanın kırkları karışabilir.

Kuş Yenilmesi/Yenilmesi ise bazı kuşların bazı kuşları basması veya insanların bazı kuşlar tarafından basılması ve korunması inanç konularını içerir. Kuş Yenilmesi inancı Tokat'ın kuzey bölgesinde, daha ziyade Doğu Karadeniz ve Artvin bölgesinde görülen bir inaçtır.

Biz bu bildirimizde basmak-basılmak ile ilgili inançları Kuş Yenilmesi inancı ile birlikte ele alıp, mitolojik anlamlandırmalar yapmaya çalışıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tokat, kuş, yenme, yenme, halk.

Giriş

Kuş Yenilmesi ile ilk tespitleri bizin takip edebildiğimiz kadarı ile halk kültürü araştırmacısı Hayrettin Tokdemir Artvin bölgesinden yapmıştır. Halk arasında halen yaşamakta olan inanca göre kuşlara yenilmiş kişiler ve aileler yenen kuşun tesiri sonucu hastalanırlar yıl boyunca işleri olumsuz etkilenir.

Her kuşun yenme yöntemi ve tezühürü farklı olduğu gibi yenilmeden korunmak ve kurtulmak da farklılık arzeder¹. Bizi göre bu izahdaki yenme Türk kültürü halkların genelinde görülen Tokat halk inançları kültüründen de tanıdığımız

* Dr. Türk Halkbilim Kültür Strateji Araştırma Merkezi, yasarkalafat@gmail.com; www.yasarkalafat.info

** Halkbilim araştırmacısı, Gazeteci.

1 Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı Yusufeli Türk Halk İnançları", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editörler M.Demrel, M.Akıllı, Erzurum, 2010, s. 371-381

iyelerin basmalarındır. Bu bildirimizde kuşların da basabileceklerini kuş basmasından da korunma yollarının olduğu irdelemeye çalışıyoruz. Böylece Türk halk inançlarının mitolojik dönemden gelen iye/sahip inancını kuşlardan hareketle Artvin Tokat hattında da örneklemiş olacağız.

Çoruh Vadisinde **Çoo-Ço kuşu** olarak bilinen kuş ismini öterken bu sesi çıkarışından alır. Daha ziyade havadar kıyı şeritlerinde yaşar. Bu kuşun da diğer bazı kuşlar gibi insanları basabileceğine inanılır. Kuşun ötüşünü duyan kimsesinin basılabileceği inancı vardır. Kuşun basmasından korunabilmek için evvelce bazı yörelerde bulama olarak da bilinen ağız yemişi olması gerekir **bulama/ağuzlar** içerisinde ilk danasını doğuran düğenkini daha makbul daha etkili kabul edilir.²

Bu tespitteki ağız/bulama tespiti basma inancının mahiyeti itibariyle özel önem arzeder. Doğumdan sonra ilk süt olarak da tanımlanabilecek olan bu süt hayvanın kırkı içerisindeki süttür. Yani hayvanın ve yavrusunun henüz kırkı çıkmamıştır. Bilindiği gibi yeni doğum yapan annelerin ve bebeklerinin birirlerini basabilecekleri inancı vardır ve bundan korunmak ve kurtulmak için çeşitli uygulamalar yapılır. Böyle hallerde kırklılar bir araya gelmemeğe çalışırlar. Üzerlerinde iğne türü nesnelere bulundururlar. Baskına uğrayan bebeğin iştahsız olacağı gelişmeyeceğine inanılır. Kırk baskınından kurtulmak için hoca tarafından okunmak gibi çeşitli çarelere başvurulur.

Kırkların karışmaması ve kırk baskınından korunmak için insanat ile hayvanat da ilişkilendirilmiştir. Anadolu kırsalında, Orta Anadolu’da, Tokat ve çevresinde bebeğinin kırkını döken anne yaptığı Türkçe duada Allah’a yalvarırken bildiği bütün hayvanların ismini sayarak onların kırkı ile bebeğinin kırkınının karışmamasını diler. Bu tür dualar aynı amaçla Doğu Anadolu aşiretlerinde Kürtçe de yapılır³.

Kars’ta olduğu gibi Tokat ve çevresinde kırklı bebek sürekli ağlıyor ise, ağlar-ken tamamen kendinden geçip ve farklı farklı hayvan seslerine benzer sesler de çıkarıyor ise, kırkının bazı hayvanların kırkı ile karışmış olabileceği üzerinde durulur.

Kuk-ku/Guguk Kuşu

2 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

3 Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Ankara, 2012, Berikan, s.388-392

Kuk-ku/Guguk Kuşu Bu kuş çoğunlukla yüksek yerlerde yaşamaktadır. Bu kuşun da insanları yendiğine, bastığına inanılır. Bu kuşun basması, yenmesinden korunmak için sabahleğin erken bu kuş ötmeğe başlamadan önce kalkılmalı, birşey yiyebilmiş olmalı mümkün ise eve su getirip namaz kılmış olmak aranır⁴. Bu inanç Trabzon Şalpaazarı yöresinde de yaşamaktadır.⁵

Bu tespitin güneş ve su kültü ile ilişkilendirilmesi ve zamanla İslami bir renkte edinmiş olduğu üzerinde durulabilir. İnsanın aç olduğu saatlerde yenilebilmesi de doğal karşılanabilir.

Bölge halkı bu iki kuşun kardeş olduklarına aralarında geçen bir olaydan sonra ayrı düşdüklarine bu sesleri çıkararak bir birlerini aradıklarına dair efsaneler anlatırlar.⁶

Guguk Kuşu'nun kuyruğuna çift sürme zamanı **Al** bir kurdela bağlanmalıdır bu inanca icabet edilmez ise Guguk Kuşu çiftteki **öküzleri** basababilir ve basılan öküzler halsiz olurlar⁷.

Çit-Çut Kuşu: Bu kuş, ilkbaharın gelişini müjdeleyen kuşlardan birisi olarak bilinir. Genellikle çift-çubuk zamanı gelir. Her defasında üç defa üst üste öter. Öterken çıkardığı çit-tut sesi, bir uyarı, bir mesaj olarak algılanır. Bu kuşa yenilmemek, bu kuş tarafından basılmamak için ötüşünden önce birşeylerin yenilmiş olması gerektiğine inanılır.⁸

Gir-Gurr Kuşu: Bu kuşlar ilkbaharda güllerin açma zamanında gelirler. Öterlerken «gir-gurr» şeklinde sesler çıkarırlar. Dişili erkekli çift gezen kül renkli kuşlardandır. Bu kuşa yenilmemek, basılmamak için sabahları onlardan evvel kalkmış ve gül koklamış olmak gerekir, şeklinde inançlar vardır.⁹

Taraklı Kuş

Akdoğan

4 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

5 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

6 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

7 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

8 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.262

9 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

Hopop Kuşu: Bu kuşun yaygın ismi **Taraklı Kuş**'tur. Bu kuş **Hüt-hüt Kuşu** olarak da bilinir. Bu kuş öterken «Hopop» şeklinde ses çıkarır. Bu kuş tarafından da basılmamak için sabahları bu kuştan evvel kalkılmalı, el-yüz yıkanmalı durumu uygun olanlarca abdest alınması gerektiğine inanılır¹⁰.

Mahala Kuşu: Bu kuş daha ziyade yaylalarda ve yaz aylarında görülür. Bu kuş tarafından yenilmemiş, basılmamış olmak için, kuşu havada uçar halde görmeden evvel taze peynir yenilmiş olması gerektiğine inanılır¹¹.

Bizim Kuş Yenmesi/Basması ile Yusufeli'nden yaptığımız tespitlerde **Gürüt Kuşu, Hophop Kuşu, Kuku Kuşu, Malaka/Akdoğan Kuşu ve Tuttur Kuşu**'nun insanı basabileceği inancının yaygın olduğu görmüştük. Böylece Mahala veya Makala'nın **Akdoğan** olduğu söyleyebiliyoruz. O yörede kuş yenmesi basmasından korunmak için;

Safa gelindi
Büyük kuş
Karnım doygun
Gönlüm boş,

türünden şeyler söylenilmektedir. Aç olmadığını söyleyen kimse bu açıklaması ile basılmayı önlemiş olmaktadır.¹²

Ardanuç'ta **Ço-çoo Kuşu** diye bilinen kuşla ilgili inançlarda onun basmasından korunmak için ağız yenilmesinin yanı sıra taze çağala yenilmesi de vardır. Keza bu bölgede Kuku kuşunun basmasından korunmak için bu kuş sabahleğin ötmeden evvel namaz kılınmalı, buğday ekmeği yenilmelidir. Kuşa yenik düşen, kuş tarafından basılan kimse halsizleşir, inancı vardır. Anneler sabahları çocukların yataklarından çıkmaları için «Kalkın ki Ku-ku kuşu sizi yenmesin» derlerler.

İshak

Kuş yenmesine uğramış, kuşlar tarafından basılmış kimsenin tedavisinde basılmış kimse terletilir. Şifalı otların buhrında hastanın şifa bulmasına çalışır. Bu tedavide yenilmiş veya basılmış kimsenin cinnet türü rahatsızlıklarda olduğu gibi taşkınlıklarda gösterdiği anlatılır¹³.

10 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

11 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

12 Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Yusufeli Türk Halk İnançları”, **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editörler M.Demrel, M.Akıllı, Erzurum, 2010, s. 371–381

13 Ülkü Önal, “Ardanuç-Sagara Köyü Folkloru”, **Bizim Ahıska**, 2010, S.17, s. 46–48

Turna

Tavşancıl

Kuş yenmesi konulu çalışmalardan en geliştirilmiş ve tasniflisi Öksüz ve Demiryürek'in yaptıkları çalışmadır.¹⁴ Bu çalışmadan **Gürüt Kuşu** olarak bilinen kuşun Giriti **Kuşu**, **Cocola** olarak bilinen kuşun **İshak Kuşu**, **Gukku Kuşu** olarak bilinen kuşun **Guguk Kuşu**, **Hop-Hop** olarak bilinen kuşun **İbibik Kuşu**, **Turtur** olarak bilinen kuşun **Turna**, Mekela olarak bilinen kuşun da **Tavşancıl** olduğunu öğreniyoruz. Bu araştırmada kuş yenmesi, bazı kuşların sesinin duyulmasından evvel bazı güzel alışkanlıkların yerine getirilmesine inanılır, şeklinde tanımlanmaktadır. Araştırmada yenme ve yenilme inancı ile ilgili bulguların alanı geliştirilip **Yılana** yenilmemek için **molozon** diye bilinen mantarın yenilmesi, **Gökkuşağına** yenilmemek için dişlere **sedef düğme** sürülmesi, **göye** yenilmemek için **taze pancar** yenilmesi gerektiği inançlarına da yer verilmektedir.

Yılan

Kurbağa

Orta Anadolu ve Tokat yöresinde her evin bir yılanının olduğuna inanılır. Bu yörede ayrıca yılanın yolculukta insanın karşısına çıkması uğursuzluk olarak anlamlandırılır. Bu inanç Erbil de Diyarbakırda da yaşamaktadır. Diyarbakır'da bağların özel koruyucu **ak yılanlarının** olduğuna inanılır.¹⁵ Evlerin koruyucu yılanlarının olduğu inancı Kars ve Rize çevresinde de vardır. Bu yılanlar ev halkına ve ev halkı da onlara dokunmazlar. Bodrum yöresi Yörüklerinde kırsal kesimde yılan görülmesi uğur olarak kabul edilir.

Hava bulutlandıktan sonra göğün gürleyeceğini hissedenler, gök gürlemeden önce yerden bir yeşil ot alarak yerse, göğe yenilmemiş olur. Ayrıca gök gürledik-

14 G.Demiryürek-M.Öksüz, "Yusufeli Halk İnanmaları ve Efsaneler", ", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editörler M.Demrel, M.Akıllı, Erzurum, 2010, s. 361-371

15 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 100

ten sonra, kişi sırtını bir kayaya veya duvara yasarsa, o seneyi sağlıklı geçirir-miş¹⁶.

Bazı kuşların ongun olabilecekleri Oğuz boylarının kuş ongunlarından bilin-mektedir. Bunların arasında Tavşancıl da vardır. İyelerin ak ve kara iyeler olduğu bilinirken her iki tür iye kapsamına giren çeşitli iyelerden sakınmak ve koruma-larından yararlanmak üzere onlara çeşitli saçılardan yapıldıkları da bilinmektedir.¹⁷ Bu noktada Türk mitolojisinin yaşayan halk inançlarında izlerinin aranması adına ongun olan hayvanlarla ilgili inançlarla Kuş yenmesi inancının ilişkilendirilmesi üzerinde durulabilir mi?

Diğer taraftan kırklı anne ve bebeğini basmaması için buldukları yere yeni kesilmiş hayvanın eti getirilecek olursa bazı tetbirlerin alındığı bilinmektedir. Bu-radan hareketle hayvanatın insanatı basabildiği söylebileceği gibi, böyle hallerde yani kırklı anne ve bebeğini henüz ölmüş insanın cenezesinden de koruma çare-leri aranması gerektiği inancın olduğu da biliyoruz. Özetle insanatın ölmesine rağmen kırkı çıkmamış ise kırklı insanı basabileceği inancı vardır. İnsanat ve hayvanat arasındaki bu basma/yenme inancının nebatat boyutu var mıdır. Mısır ekmeği yerine buğday ekmeğinin yenilmek istenilmesi, taze pancar ve molozon gibi özel mantarlarda hikmetin aranması nebatatın da ağız/bulama da olduğu gibi basma ve basılmada fonksiyonunun olduğunu düşündürmektedir.

Gökkuşağı ve Gök genel tasnifte cemadattan yani cansız bilinenlerden kabul edilir. Biz gök¹⁸ ve gök kuşağı¹⁹ ile ilgili inanları incelemeye çalışmış her ikisi-nin de birer iye olabilecekleri inancına vurgu yapmıştık. Yeni bulgulardan sonra her ikisinin de yenebileceği, basabileceği bulgusundan sonra cemadat kapsamına giren varlıkların da inanç sistemindeki yerleri daha netleşmektedir.

Artvin ve çevresinde «**Kurbağa Yenmesi**» ve «**Kelebek Yenme**» si inanç-ları da vardır. İlkbaharda kurbağa sesini duyan kişi, ayaktaysa kurbağayı yenmiş, oturuyor ise ona yenilmiş olur. İlkbaharda ilk görülen kelebek eğer ak renkli ise, onu gören kişi onu yenmiş olur ve bir yıl boyunca hiçbir hastalığa yakalanmaz. Eğer, ilk görülen kelebek kahverengi ise, ona yenilmiş ve bir yılı hastalıkla geçi-receğine inanılır.²⁰

Orta Anadolu ve Tokat çevresindeki halk inançları arasında Kurbağa ile ilgili olanlar da vardır. Kurbağanın çok ötmesi yağışa yorumlanır. Kurbağayı öldürenin yüzünde sivilce çıkacağına inanılır. Kars'ta kurbağa ile çok uğraşının elleri ve

16 Şevket Kaan Gündoğdu, "Kuş Yenmesi (Yenmesi) İnanç", <www.yasarkalafat.info>

17 Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**, Çorum 2008, s. 1139-1149

18 Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarımızda Göğe Kaldırma Dini Pratiği, Damadın Göğe Kaldırılması" **3. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997 sh. 133-140

19 Yaşar Kalafat-Nagehan Çetin, "Bodrum ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Gök Kuşağının Mito-lojik Boyutu", **3. Uluslar arası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim-1 Kasım 2013, Bodrum**

20 Şevket Kaan Gündoğdu, "Kuş Yenmesi (Yenmesi) İnanç", <www.yasarkalafat.info>

ayaklarında siğil olarak bilinen ular çıkacağına inanılır. Korunmak için kurbağayı gören “tu tu tu siğilim sana “ der. Tokat yöresinde olduğu gibi Anadolu'nun birçok yerinde, siğil tedavisi için başvuru olan **Siğil Ocakları** vardır.

Basma ve basılma ile ilgili inançlara dair bulgular sadece halk mutfağı ve halk tababeti bakımlarından değil mitolojik içerikleri bakımından da özel önem arz etmektedirler.

Baykuş

Kelebek

Tekrar kuşlara dönülecek olursa, kuş yenmesi/basması konusunda Taner Artvin'li de bilgi vermektedir²¹. O, basmak ve basılmak ile kuş yenmesini farklı başlıklar altında ele almaktadır. Onun kuşlardan **Baykuş**'un evin çatısı veya yakınında uzun uzun ötmesi o ev halkından birisinin öleceği kısa kısa ötmesinin ev halkından birisinin hastalanacağı, **Saksağan**'ın evin yakınında ötmesi ile kötü haber alınacağı, **Karga**'nın farklı sesle ve **Horoz**'un zamansız ötmelerinin uğursuzluk ve kötü haber anlamına geleceği şeklinde verdiği bilgi Tokat yöresi için de geçerlidir.²²

İç Anadolu ve Tokat çevresinde **Baykuş Körüğü** diye bilinen bir kuş vardır. Uğursuzluğuna inanılan bu kuşun öldürülmesi büyük günah sayılmakta ve o kuş korunmaktadır.²³ Uğursuzluğuna inanılmasına rağmen öldürülmesinden kaçınılması bu kuşun ongun olması özelliklerinden geliyor olabilir.²⁴

Baykuş'un Anadolu genelinde uğursuz sayılması ki çok yerde «Baykuş gibi uğursuz uğursuz ötme» veya «Baykuş gibi kara kara bakma, düşünme» denilirken bu kastedilir. Yukarıda üzerinde durduğumuz kuş-ongun bağlantısı ile açıklanabilir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında uğursuzluğu üzerinde durulan bu kuş bir bölümü ile Kafkasya ve Kırgızistan Türk kültür coğrafyasında kutlu kuş larak bilinir ve genç kızlar hayırlı gelecek umudu ile baykuş tüğünü şapkalarına takarlar.²⁵

21 Taner Artvinli, **Yusufeli Külliyyatı**, İstanbul, 2013, C.2, s. 112–119

22 Taner Artvinli, **Yusufeli Külliyyatı**, İstanbul, 2013, C.2, s. 112–119

23 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 100

24 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 100

25 Yaşar Kalafat, “ Anadolu Türkmen/Oğuz Feslerinde Mitolojik İzler Aranabilir mi? (Sıraçlar-Abdallar-Salurlar-DadalilerBektikler), **Oğuzlar Dilleri, tarihleri ve Kültürleri**, 5. Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Sempozyumu 21–23 Mayıs 2014 Beytepe-Ankara

Saksağan

Karga

Yazara göre **Hopop Kuşu, Taraklı Kuşu, Çavuş Kuşu, Hüt Hüt Kuşu** aynı kuşlardır. Çoo-ço diye öten **Ço-çolu Kuş, İsakkuşu, Tus Scops'**dur. Karnı beyaz, yırtıcı bir kuş olan **Malaka/Tavşancıl, Hieraettus fasciatus'** tur. **Turtur/Üveyik** ise, **Strptopelia kuşu** olup onu yenmiş olmak için **taze dut** yenilmiş olmalı.²⁶ Bu tespit de nebadattan olan dut, yenilmeğe, basılmaya karşı koruyucu konumdadır. Gukku kuşuna yenilememek için buğday ekmeği yemek şarttır. **Mısır ekmeği** yenilmiş olması basılmaktan kurtulma için yetmemektedir²⁷.

Tavşancıl, bilindiği gibi 24 Oğuz boyundan Avşar, Kızılk, Beg-Dili ve Kargın oğuz boylarının ongunudur.

Sıvırcık Kuşu/Sığırcık Kuşu da insanları yenebilir/basabilir. Bu inanç Posof yöresinde de yaşamaktadır. Bu yörede bu kuşa **Şoşiya** da denilir. Korunmak için sabahleyin onun sesini duymadan evvel bir parçacık da olsa eklemek yenilmelidir. Aksi halde bu kuş tarafından yenilen kimsenin hayat boyu rızkının bölüneceğine mutsuz olacağına inanılır.²⁸

Sıvırcık/Sığırcık

Horoz

26 Taner Artvinli, **Yusufeli Külliyyatı**, İstanbul, 2013, C.2, s. 112–119

27 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

28 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

Karakuş'a 9 Mart'ta yenilmemek için sabah namazı kılındıktan sonra dışarı çıkılmalıdır. **Karakuşlar** bölgeye geldiği zaman, erken kalkan çocuklara onlar dışarıya çıkmadan evvel azda olsa bir şeyler yedilir. Böylece kuşu yenmiş olurlar. Eğer yemeden çıkarsa, kuşa yenilerek ömrü boyunca şansızlığa uğrayacağına inanılır. Bu inanç Posof yöresinde de yaşamaktadır. Karakuşu Mart ayında görmüş kimseler basılmamak/yenilmemek için "Ben tok sen aç" demesi gerektiğine inanılır²⁹.

Kurt

Kartal

Anadolu Türk kültür coğrafyasında; Kartal-Hel ve Karakuş etrafında oluşan halk inançlarının, Türk kültür coğrafyasının genelini kapsayan ve İslamî bir renk almış olan mitolojik derinliği vardır³⁰.

Kartal'ın bir ongun olduğunu gösteren çalışmalarda çok sayıda bulgu ve değerlendirme vardır³¹.

29 Şevket Kaan Gündoğdu, "Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç", <www.yasarkalafat.info>

30 Pülümür ve Ovacıktaki Bal Uşakları'nın totemi **Karakuş** cinsinden **Kartal**'a benzeyen bir kuştur. Erzincan ve Erzurum çevresinde bu kuşa **Hel** derler. Bal Uşağı'nda bir kadın savaşa giden oğlunun veya kocasının arkasından şöyle yakarır;

Hel-i ocağ-ı seyyid-i, tu sero perora gero, yani Seyit Ocağının kartalı başının üzerine kanatlarını gersin, seni korusun, der.

Bu yakarıştaki "Hel" ocağın koruyucu iyesidir.

Hel, Divan-ı Lugat-ı Türk'de, "**Elkuş**" olarak geçer, ongundur.

Savaş yapılırken eğer bir Helkuş birliğin arkasından ileriye öne doğru uçar ise bu hal savaşın kazanılacağı anlamına gelir.

Yakut Türkleri de Kartal'ı koruyucu ruh sayarlardı. Yakutlara göre en korkunç ant, kartal adı ile içilen anttır. Kartal adı ile yalan yere ant içenlerin ocağının söneceğine inanılır.

Muş-Karlıova'da Kartal Dağları'nın doruğu olan Kartal Tepesi'nde **Kartal Şehidi** vardır.

31 Mustafa Sever Mersin yöresinde kartal ile ilgili halk inançlarını verip bunların değerlendirmesini yaparken; "Yörede Tahtacı-Türkmenlerde gelişmeyen, cılız, çok ağlayan çocuklar yüksek dağ tepelerine çıkarılarak kaklık suyu ile yıkanılır. Kaklık, kaya üzerindeki çukura yörede verilen addır. Bu kaklıkta biriken yağmur, kar sularına yörede "**kartaç yemeği**" adı verilmektedir. Kartal, yükseklerde olduğu, dağ tepelerinde yavruladığı için aşağılara inmez, gelip bu kaklıklardan su içer, buralarda eğleşir. Dolayısıyla da buralara pisler. Çocuk buraya getirilerek soyulur ve bu kaklığın içindeki veya kenarındaki kartal pislikleri çocuğun vücudunun her tarafına sürülür. Bir süre çocuk bu haliyle beklendikten sonra annesi tarafından getirilen bir ibrik su ile yıkanılarak evlerine götürülür (Özgür 2001).

Kartal, Türk mitolojisinde Ülgen'in yedi oğlundan biridir ve aynı zamanda Gök Tanrı'nın sembolüdür (İnan 1972: 33; Çoruhlu 1999: 28). Yörede de kartala saygı, sevgi gösterilir; yuvasının bozul-

Tokat ve Orta Anadolu'da; **köpek, kurt, kedi, hindi, leylek, güvercin, tavşan, karga, örümcek, karınca, uğur böceği** ile ilgili halk inançları da vardır³². Ancak bunlardan mevcut bulgulara göre sadece Kurt'un yenme, basma inancı ile ilişkilendirmelerini yapabiliyoruz.

Sonuç

Bu çalışma ile Kuş yenmesi/Basma inancını, Eski Türk inanç Sistemi'ndeki diğer kült ve kavramlar ile ilişkilendirirken; hayvanat-insanat-nebatat ve cematat kapsamındaki iyelerin de basma/yenme inancı itibarıyla mevcut verilerden hareketle ilişkilendirmeye çalıştık. Halk dilinde aynı kuşlar farklı isimler alabilmektedir. Bir kuşun yörelere göre aldığı isim değişebilirken, çok farklı kuşlar aynı isimle de adlandırılabilir. Çalışmalar ilerledikçe ortak kuş isimlerinin anlaşılması da mümkün olabilecektir.

Yenme ve yenilme inancı, korunma ve kurtulma boyutları ile ele alırken daha ziyade kuşlardan yola çıkmış olduk. Yenme/yenme olarak bilinen inanç, daha ziyade Anadolu Türk Kıpçak coğrafyası olarak tanımlanabilecek olan Doğu Karadeniz sahil şeridi ve onun Posof gibi iç kısımlara doğru olan uzantısında görül-

ması, yavrusunun alınması, vurulması iyi karşılanmaz. Y.Kalafat'ın (1999: 72) verdiği bilgilere göre Yakut Türkleri de, kartalı vurmaya, yaralamaya ve öldürmeye büyük günah kabul ederler. Eğer bir kartal tesadüfen bir av tuzağına düşmüşse, ona sanki ataları imişçesine saygı gösterirler; eğer kartal ölmüşse, ölümlerine yaptıkları gibi onu kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asarlar. Yani kartalın cesedini ortada bırakmazlar, ruhunun rahat etmesini sağlarlar. Ata ruhunun gazabından bu şekilde korunacaklarına inanırlar.

Kartalın pislüğünün kullanılması, aynı zamanda temas prensibine dayanan sempatik bir sihir uygulamasıdır. "Parça bütüne aittir, ilkesi parçaya sahip olanın bütüne de sahip olacağı düşüncesini doğurur" (Örnek 2000: 144). Kartal ve pislüğü bir zamanlar bir arada ve birbirleriyle temas halinde bulunduğu için birbirlerine sempati ile bağlıdır ve bu sempati, birbirlerinden ayrılışları bile sürdürülür. Bu anlayışla kartal pislüğü de kartalın gücünü iletici özelliğindedir. Kartalın pislüğüne belenen çocuğa da kartalın gücü ve diğer özellikleri, pislik vasıtasıyla geçirilecektir.

Yörede ekine zarar veren sıçan, gelengi (gelincik) gibi hayvanları avlaması, hele yılanı yemesi nedeniyle kartal, yöre halkı arasında saygıyla anılan bir hayvandır. "Kartal-yılan düalizmi, evrensel olarak gök-yer'inkini ya da meleğin şeytanla mücadelesini ifade eder (Oğuz 1980: 867). Diğer yandan öteki kuşlar gibi çok yavru çıkarmaması, yuvasını yüksek yerlere kurması, avcı oluşu, leş yememesi, vb. dolayısıyla kartal yörede cesurluğun, yiğitliğin sembolü olarak görülür. Kartal, güneşe gözünü kırpmadan bakabilir ve bulutlardan da yükseklere çıkabilir. Bu yüzden de yüceliğin, ululuğun sembolüdür (Gürgah 2001). Yerde aslan, gökte kartal hayvanların hükümdarıdır; Sultan Süleyman, onlara bu görevi vermiştir (Özgür 2001).

Kartalın pislüğüne çocuğu bulama, kartalın gücünün, canlılığının çocuğa geçeceğine ve çocuğun sağlığına kavuşacağına olan inançtan kaynaklanmaktadır ki bu canlı veya cansız varlıkların gücünü insana geçürme anlayışıdır.

Zayıf, çelimsiz çocukların üzerlerindeki nazarın, kötülüğün kalkması, çocuğun gürbüzleşmesi, iyi olması için dört yolun çatında çocuğun başı üzerine yeni kesilmiş bir hayvanın karaciğeri tutularak üzerinden çocuğa su dökülerek çocuk yıkanır. Bu ciğer yenmeyip ya bir fakire verilir ya da köpeğe verilir (Ata 2001, Keş 2001; Aydın 2001). Hastalık, ciğere geçürülür, diğer yandan da İslâmî bir inanç olarak sadaka olarak da bir fakire verilerek Allah'tan şifa dilenmektedir." Demektedir. (Mustafa Sever, "Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları halk İnançları ve Hekimliği, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Kasım 2001 s. 212-213"

32 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 101-103

mektedir. Bulguların Tokat halk inançları ile ilişkilendirilmeleri kuşlar merkezli olmaktan ziyade bu safhada genel anlamda olabilmıştır.

Halk inançlarından hareketle Anadolu mitolojisini irdelemek ve bulguları genel Türk mitolojisi ile ilişkilendirebilmek çalışmaları henüz başlangıç dönemindedir. Sürdürülen alan çalışmalarına konu henüz bu boyutu ile yansımamıştır. Kuş mitolojisi çalışmaları için gerekli ön çalışmalar yapılamamıştır. Bununla birlikte bu sahada atılmakta olan adımlar sıklaştıkça, halk inançlarından hareketle Anadolu coğrafî kesimleri arasında mitolojik bulgu ilişkisi kurulabileceği gibi, halk inançlarından hareketle mitolojik dönemlerin önündeki perdenin de aranabileceği görüşündeyiz. “Oğuz Ogun Kuşları (Şahin, Kartal, Tavşancıl, Sungur, Çakır, ve Uç) Etrafında Oluşmuş Halk İnançları” ve “12 Hayvanlı Türk Takvimi” konu başlıklı gibi çalışmalardan sonra, kayaüstü yazıları ile 3 bin ve balbalları ile 4 bin yıllık bir geçmişe şahitlik edebilen Anadolu Türk tarihi, mitolojik verilerin şahitliği ile de doğrulanabilecektir.